

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

У статті аналізуються ідеї Т. Шевченка щодо навчання і виховання молоді, на засадах національної педагогічної та культурної традиції українців.

Ключові слова: педагогічні ідеї, українська народна пісня, українська народна культура, національне виховання.

Двісті років творчість Тараса Григоровича Шевченка привертає увагу науковців – літературознавців, фольклористів, етнографів, лінгвістів, істориків. Створено розділ науки, який отримав назву «Шевченкознавство». Проте його твори були і залишаються невичерпним джерелом для дослідників, а пророцтва залишаються актуальними й сьогодні. Ті питання, що хвилювали поета в ХІХ столітті не залишають байдужими і наших сучасників. «... ототожнений з Україною і разом з буттям рідної держави продовжується нею, вбираючи в себе нові дні й новий досвід народу, відгукуючись на нові болі та думи, стаючи до нових скрижалей долі... Він сам приходить у наш день. Але й ми повинні йти в його час. Лише так між нами й ним буде глибше взаєморозуміння» [5, 373].

Творчість поета дає прекрасну можливість виховувати в учнів загальнолюдські моральні цінності – здатність до співчуття, повагу до жінки-матері, людську гідність, честь... Категорії людського щастя, совісті, відповідальності знайшли в його творах якнайяскравіше втілення.

Слово Шевченка – довершене. Вивчаючи його твори у школі, учитель має змогу відкрити учням не тільки секрети художнього слова, а й продемонструвати красу рідної мови, велич українського народу, навчити відчувати прекрасне.

Погляди поета на навчання та виховання дітей сьогодні так само актуальні, як і багато років тому. Отже, метою нашої статті є проаналізувати твори Т. Шевченка та виявити його педагогічні ідеї.

Ми поставили перед собою завдання з'ясувати роль творчого доробку митця у формуванні національно свідомої молоді та можливість використання педагогічних ідей поета у сучасній освіті

Т. Шевченко вважав, що починати навчання і виховання дітей слід ще зі сповиточку, засуджував тих матерів, які задля зовнішньої краси відмовлялися годувати та виховувати дитя, наймаючи для цього чужу жінку [8]. Він вважав, що годування материнським молоком корисно не тільки для здоров'я дитини, а й для його душевного і морального розвитку.

Традиційно, до семи років дитина виховувалася під впливом материнських пісень та бабусиних казок. Якщо ретельно прочитати поетові твори, можна з легкістю знайти велику кількість колискових мотивів та народних пісень.

Разом із материнською піснею малеча отримувала перші знання українських народних звичаїв, привчалася до молитви:

*Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала ... [8, 83].*

Поет писав: «Перше, чому вчить християнка-мати дитині, яка тільки починає промовляти перші слова, це складати три пальчика, хреститися і промовляти слово “Бозя”» [8, 405].

У повісті «Близнюки» поет наголошує на необхідності виховувати дітей у любові: «... дитинство, проведене на лоні божественної природи і на прикладі прекрасної матері і християнина батька, – такі прекрасні спогади непорушною стіною стануть навколо людини і захистять її на дорозі життя від усіх мерзот навколишнього світу» [8, 457].

Значна роль у догляді та навчанні малечі належала бабусям і дідусям:

*І досі сниться: під горою,
Меж вербами та над водою,
Біленька хаточка. Сидить
Неначе й досі сивий дід*

*Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внука... [8, 120]*

*І нищечком старий читає,
Перехрестившись, Отче наш... [8, 210].*

*... Старий батько
Сидить коло хати,
Та вчить внука маленького
Чолом оддавати [8, 106]*

Традиційне виховання українців зосереджувалося на залученні дитини до звичаїв та традицій свого народу. Це виявилось у ставленні до природи, в поезії землеробів, в усній народній творчості, давніх народних, ремеслах, красі одягу, житла, у виняткових законах гостинності, побуті та моделях поведінки. Звичайно, зміцненню і закріпленню традицій та звичаїв сприяла релігія, під впливом якої знаходилася сім'я, основні етапи життя людини (хрещення, шлюб, похорон). Українцям імпонувала передусім загальнодоступна ідея соціальної справедливості у християнстві (рівність усіх перед Богом), єдність людської історії, засудження жорстокості, насилля і користолюбства, звернення до совісті, честі, милосердя, «внутрішньої свободи» і людської гідності.

Можна стверджувати, що український селянин постійно знаходився у стані молитви, оскільки весь день він звертався до Бога. Звичайно це сприяло духовному розвитку і спокою, формуванню і закріпленню моральних ідеалів тощо, а звичаї і традиції закріплювали у громадському та особистому житті. Вони були сильними соціальними засобами стабілізації суспільних відносин, виконували роль соціальних механізмів передачі знань від старших поколінь до дітей та онуків.

Практика народного виховання передбачає формування в кожної людини моральних оцінок із позицій добра, справедливості, що впливає з народного

розуміння моралі: моральний той, хто шляхетний, добродішній, праведний. Сюди належать і такі поняття, як людська гідність, честь, людяність, колективізм. Усі вони знайшли конкретизацію в моральному кодексі народу і яскраво представлені у фольклорі, зокрема у прислів'ях і приказках. В основу моральності народна педагогіка ставить любов до батьківщини, до праці, до людей та суспільства.

У творах Т. Шевченко йдеться про ідеал людини, який, на його думку слід формувати змалечку. У повісті «Близнюки» він цитує народну приказку: «Який з колоски, такий і в могилку» [8, 456].

Поет вважав, що навчати дитину повинен учитель, наставник, згідно з тогочасною традицією це мав бути священик: «Віддала його (сина) ... отцю Діонісію Кушці, старцю суворому і богобоязному; а віддала вона його для того під нагляд, щоб дитя мале не вивчилося іноді крадіжці і розбійництву» [8, 458]. Ось як письменник описує вихователя одного з головних героїв повісті «Близнюки»: «Благому Провидінню було угоднo заступити прекрасного і безрідного юнака від мороку невігластва, а, імовірно, й винести з пучини розпусти. І воно послало його благочестивого і премудрого просвітителя і заступника – Отця Григорія Гречки, протоієрея переяславського» [8, 458].

Миколку з повісті «Нещасний» також навчає і наставляє місцевий батюшка, а тому вже через півроку після початку занять сліпий хлопчик знав напам'ять вранішню, обідню і вечірню служби, кілька десятків псалмів, усі недільні Євангелія, майже всі послання апостола Павла. Від поповича Ванюші він навчився читати ранішню і вечірню молитви [8, 405–406].

На противагу цьому вихованню письменник описує інше – ставлення до дитини сліпо люблячої мами, яка «дозволяла своєму дитяті все», а про навчання казали: «Навіщо так рано мучити дитину» [8, 408]. Т. Шевченко у повісті «Близнюки» писав: «Я не вірю у виховання найдобропорядніших матерів, тим більше, якщо у них одне єдине дитя» [8, 459].

Цікавою для нащадків є інформація про освіту, яку отримували у шевченкові часи: знання азбуки, іноземних мов «іврит, грецька та римська» [8,

459], уміння грати на музичних інструментах, розуміти музику «для облагородження людського серця» [8, 459] Тому поет зі схваленням описує бажання навчитися грі на скрипці Савелія Сокири, який зустрів у Києві старця-скрипаля, який вивчив його «не тільки грати на скрипці, але відчувати і розуміти музику» [8, 491].

При цьому у творах акцентується увага на якості музики. Дешеві міські романи про «стогін голубка», «пастушку, яка купається у прозорих водах» він називає «модними, іноземними пісеньками» [8, 461], які можна поспівати і за відсутності захопленої аудиторії швиденько забути. На противагу цій «музиці» вустами Никифора Сокири поет називає справді модною музикою українські народні пісні: «Після зворушливої простої краси наших пісень, що значать потворні творіння сучасних романсів? Крім пошлості – нічого більше» [8, 463]. А що іншого можна було б очікувати від чоловіка, учителем музики якого був сам Григорій Сковорода?! З ними учень часто вирушав у мандри, одягнувши сіру свитку та покривши голову солом'яним брилем. Разом вони підіймалися на «могілу виключно за натхненням. І отримавши з її надр малу частку, богам властивого дару, поспішали поділитися сею благодаттю» з іншими [8, 459].

Таке сприйняття музики у поєднанні з релігійною освітою та працею, яка приносила задоволення для душі дозволяло вважати себе щасливою людиною. «Щаслива, стократ щаслива людина, яка зуміла відмежувати себе від усього недостойного і задовольнятися тільки благом, отриманим власними трудами» [8, 462].

Треба підкреслити той факт, що Т. Шевченко схвалював бажання молоді отримувати знання та наголошував на необхідності освіти: «За вченого двох невчених дають, проте не беруть» [8, 464]. Ідеалом людини письменник зображує Никифора Федоровича Сокиру – простого пасічника, залюбленого в українську пісню, мову, культуру, при цьому інтелектуала-елініста, який читає мовою оригіналу твори Вергілія, Гомера, Давида, учня Г. Сковороди, наділеного здатністю відчувати, розуміти і бачити прекрасне [8, 460–465].

Творчий геній Тараса Григоровича Шевченка, був виплеканий на хвилях народного мелосу, кобзарської думи, тихих оповідях діда про козацьку героїку та Коліївщину. Поет мріяв про вивчення у школі етнографії і планував написати власноруч спеціальний підручник, який би вичерпно інформував дитину про духовну та матеріальну культуру українського народу. Частково цей задум було реалізовано у «Букварі южноруському» для недільних шкіл, де автор помістив низку фольклорних творів.

Недільні школи – це були безплатні школи для дорослих у дореволюційній Росії, які працювали в неділю й святкові дні й надавали початкову освіту. Відкривалися вони прогресивною громадськістю в кінці 50-х – на початку 60-х років XIX ст.

В листі до В. Тарнавського 7 серпня 1860 р. Т. Шевченко писав, що передає 50 штук «Кобзаря», як подарунок чернігівським Недільним Школам, а других 50 штук – Недільним школам у Києві [4, 33]. В листопаді того ж року у листі до А. Болдіна поет розпитує про діяльність Недільних шкіл і обіцяє надіслати 100 примірників «Кобзаря» [4, 33].

Для підтримки діяльності означених навчальних закладів поет неодноразово брав участь у публічних читаннях, де його зустрічали гучними оплесками. М. Обручев, приятель В. Добролюбова, писав: «Шевченка прийняли з таким захопленням, яке буває тільки в італійській опері» [4, 24].

Проте впровадження «Букваря южнорусского» у навчальний процес натрапило на опір шкільної адміністрації. В одному з доносів князю Урусову зазначалося, що у випадку поширення книга «зовсім відсуне з України слов'янський буквар» [4, 36].

«Буквар» має такі розділи: азбука, склади, цифри, лічба, текстовий матеріал для читання, який вміщав шість віршів релігійної тематики, слова в яких були розділені на склади, для полегшення читання, 132 Псалом Давида у шевченковому переспіві, 6 молитов, дві думи «Дума про пирятинського поповича Олексія», «Дума про Марусю попівну Богуславку», народні приказки

Буквар містив фольклорні твори: приказки та прислів'я, народні думи, на яких Т. Шевченко прагнув формувати юні душі співвітчизників.

Нездійсненими залишилися плани поета щодо видання українського підручника з арифметики для народних шкіл та етнографії, географії та історії України [4, 35].

Мрія про педагогічну кар'єру, про школу знайшла відображення у повісті «Близнюки». Степан Мартинович – студент, якого найняла родина Сокири для навчання хлопчиків грамоті. Отримавши за роботу щедрю винагороду, він вирішує відкрити школу для сільських дітей. Її опис дещо ідеалізований, вимріяний Т. Шевченком: «При сприятливих обставинах до Пилипівки школа його була повна учнями і вдосталь оснащена усім для існування необхідним, а сусідній хутір (не Сокири, а іншого якогось полупанка) з десятьма хатами був наповнений маленькими постояльцями різних звань» [8, 480].

Не менш ідеальним є образ учителя у школі, він пише, що «знайшов свого наставника в школі між школярами, як матку поміж бджіл...». У повісті майже немає слова «вчитель», письменник використовує інше, вагоміше – наставник. А також ставить досить високі вимоги до його знань – володіти мінімум трьома мовами, тому Степан Мартинович говорить трьома діалектами «чисто по-руськи. І, коли обставини вимагали, а іноді і без будь-яких обставин, виключно малоросійською. У випадках патетичних – церковною мовою і майже завжди текстами зі Святого Писання», Крім того він, лежачи на пасіці Никиформа Федоровича під липою «читав Тита Лівія» та з захопленням цитував вергілієву «Енеїду» в оригіналі.

Т. Шевченко не залишав поза увагою суспільне виховання – спілкування дітей з однолітками та дорослими, ознайомлення з довкіллям, працею, побутом, звичаєвим правом. У багатьох творах оповідає гірку долю дівчини-покритки. Поет співчуває дівчині, проте не засуджує батьків, які вигнали її з дому та прирекли нещасну на смерть. Тому у поемі «Катерина» він застерігає інших дівчат від подібних помилок:

Кохайтеся чорнобриві

*Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люде,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине... [8, 15].*

Вустами Марти з повісті «Наймичка» поет так описує долю такої дівчини:
«А у них, бідних, що залишилося? Ганьба, і до гробу ганьба!» [8, 301].

Українська селянська родина жила за звичаями та мораллю, що були вироблені багатьма попередніми поколіннями: «Добра слава для нас свята, проте для жінки тим більше» [8, 457]. Обов'язком дітей було доглядати батьків. Горе тим батькам, які залишалися без дітей та ще більше лихо очікувало дітей, які покидали напризволяще матір та батька.

Зрозумілими стають слова дівчини з поеми «Тополя»:

*Сама хоче мене мати
В землю заховати...
А хто ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість pomoже? [8, 27].*

Страшна доля очікувала й Зосима з повісті «Близнюки» та Іполіта з повісті «Нещасний», які ставилися неналежним чином до матері [8].

Проте не краще було батькам дівчини-покритки:

*Осталися сиротами
Старий батько й мати [8, 18].*

Після вигнання дитини з хати, вони, як то велить звичай, залишалися у певній ізоляції від сільської громади. Це була їхня ціна за погане виховання доньки. Залишені напризволяще, замучені горем, вони поступово згасали, залишаючись «пропащими на вік» [8, 301]. «Сором своєї єдиної дитини, своєї

Лукії, не пережила старенька мати. Вона плакала, плакала, потім захворіла і незабаром померла. Старий, поховав свою бідну подругу, не встояв перед великим горем, почав пити і за два роки пропив усе своє добро, уже добивався до самої хати» [8, 303].

Не краща доля у дівчини з поем «Тополя», «Відьма», у Катерини та інших.

Підсумовуючи, Т. Шевченко зазначає: «Ось такі бувають іноді наслідки хвилинного захоплення» [8, 303].

Велику увагу приділяв поет трудовому вихованню молоді. Тільки людина праці для нього прекрасна: «Щасливий, сто разів щасливий той, хто зумів відмежувати себе від усього негідного людини і бути задоволеним тим благом, яке здобув він власною працею» [8, 462].

Грунтовний підхід поета до роботи на педагогічній ниві засвідчує той факт, що він закінчив академічні курси та спеціальну педагогічну підготовку і здобув звання педагога-академіка та був затверджений на посаді викладача малювання в Київському Університеті.

Отже, у творах Т. Шевченка викристалізовано ідеал особистості. Це людина у першу чергу релігійна, з багатогранними знаннями і високими моральними рисами, чесна, працьовита, добра, з почуттям гідності та громадянським обов'язком, яка здатна застосовувати свої знання в житті, розуміти і цінувати мистецтво, любить працю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Доманицький, В. Тарас Шевченко (Синтетично – націологічні студії його життя й творчості) / В. Доманицький. – Чікаго – Іллінойс, 1961. – 116 с.
2. Зайцев, П. Життя Тараса Шевченка / П. Зайцев. – 2-е вид. – К. : Обереги, 2004. – 480 с. – (Сер. «Б-ка укр.. раритету»).
3. Клочек, Г. Поезія Тараса Шевченка : сучасна інтерпретація. Навчально-методичний посібник. / Г. Клочек. – К.: Освіта, 1998. – 237 с.

4. Луців В. Педагогічна праця Тараса Шевченка / В. Луців. – Торонто – Онтаріо, 1959. – 47 с. – [Відділ: Визначні педагоги. Ч. 2].
5. Сивачук Н. М. Міфологема «Могила» у творчості Тараса Шевченка періоду 1837–1847 р.р. / Н. Сивачук // Наукові записки. – Випуск 56. – Серія : Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2004. – с. 372–379.
6. Степанишин, Б. І. Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка в школі: методичний посібник для вчителів / Б. Степанишин. – К.: «Проза», 1998. – 384 с.
7. Чмелик, Р. Виховна функція української сім'ї в другій пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. / Р. Чмелик // Народознавчі Зошити. – 1995. – № 2. – с. 95–99.
8. Шевченко, Т. Усі твори в одному томі. / Т. Шевченко. – К.: Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2006. – 824 с. – (Поет, полиця «Перуна»).

О. М. САНІВСЬКИЙ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТВОРЧЕСТВА Т. ШЕВЧЕНКА

В статье анализируются идеи Т. Шевченко об обучении и воспитании молодёжи на основе национальной педагогической и культурной традиции украинцев.

Ключевые слова: педагогические идеи, украинская народна песня, украинская народна культура, национальное воспитание.

O. M. SANIVSKYI

PEDAGOGICAL ASPECTS OF T. SHEVCHENKO'S WORKS

The article analyzes T. Shevchenko's ideas of training and teaching of young people on the basis of Ukrainian national educational and cultural traditions.

Keywords: pedagogical ideas, Ukrainian folk song, Ukrainian folk culture, national education.

O. M. SANIVSKYI

PEDAGOGICAL ASPECTS OF T. SHEVCHENKO'S WORKS

Two hundred years Taras Shevchenko poetry and prose attract attention of scientists – literary scholars, folklorists, ethnographers, linguists, historians. The views of poet on the training of children today have the same actuality as many years ago. The purpose of the article is to analyze Shevchenko's works and discover his pedagogical ideas.

We set ourselves the task to clarify the role of the creative works of poet in forming nationally conscious young people and the possibility of use his pedagogical ideas in modern education.

T. Shevchenko believed that training and education of children should begin from the birth time, condemned those mothers who refused to feed and educate a child, hiring for that other woman. He believed that breast milk feeding is useful not only for the child's health, but also for his mental and moral development.

The poet paid much attention to the labor education of young people. Only working person was beautiful for him.

Poet's substantive approach to the teacher work confirms the fact that he finished academic courses and special pedagogical training and got the title of teacher-academic, and was confirmed as a teacher of drawing at Kiev University.

In Taras Shevchenko's works ideal of personality was crystallized. It is a religious man, with a multi-faceted knowledge and high moral traits, honest, hardworking, and kind, with a sense of dignity, able to use knowledge on practice, to understand and appreciate art.

Keywords: pedagogical ideas, Ukrainian folk song, Ukrainian folk culture, national education.